

НАСТАЎНІЦКАЯ газета

№ 30 (5212)
Чацвер,
15 сакавіка
2001 года

Кошт
у розніку —
49 руб.

Выходзіць
з 20 снежня
1945 года

Пра што б хацелася сказаць на II з'ездзе настаўнікаў Рэспублікі Беларусь

“Большасць з нас не хоча нічога мяняць у сабе”

Чалавек неардынарны заўсёды нечаканы. Ён не праграмуецца, як камп'ютар. І сказанае ім не заўсёды бывае закравіла і завершана, таму часта не выкладаецца ў лагічную і паслядоўную схему. Але калі ў аснове іх разважанняў — жывая думка, пільны жор і зацікаўленасць, то такія звычкі на старту.

Так я думала, калі вярталася ад Сяргея Кімавіча Скурата, настаўніка беларускай мовы і літаратуры неадрэзанага лінгвістычнага гімназіі (былая “Можа” ішчэ-літэра № 125 Мінска). Рэдакцыйнае заданне было простым — падрыхтаваць матэрыял для рубрыкі “Пра што б хацелася сказаць на II з'ездзе настаўнікаў Рэспублікі Беларусь”. Часу нам не было, і я пачала пісаць, але перапынціла, але чаканых і ўжо звыклых для сябе “першае”, “другое”, “трэцяе” і г. д. я так і не пачула. Гаварылася шмат пра што: і пра выхаванне (“Выхоўвае толькі сам”, усе, што навука самяі, сёння ў большасці свёй агульнавыхоўвае), пра іжжасці — выкладанне літаратуры (“Мая вышпалача — навучыць сучасных гарадскіх школьнікаў аналізаваць творы класічнай беларускай літаратуры з пункту гледжання

сучаснасці і знаходзіць у іх пазітыўнае”), асабістае навучанне ў неадарэзанага лінгвістычнага гімназіі (пры-ватныя навучальныя ўстановы выконваюць сацыяльны заказ, забяспечваючы больш высокі ў параўнанні з дзяржаўнымі ўзровень сэрвіснага абслугоўвання. Багаты бацька, аддаючы туды сваіх дзяцей, дабодзіць на іх маральна-псіхалагічны камфорт”) і пра гэтак званаю праблему эміграцыі (“Можа, канешне, жыць дзе заўгодна. Але калі чалавек хоча жыць багата і нічога толком не ўмеў рабіць тут, то такія эміграцыя — прыкмета слабасці. Трэба вучыцца, як гэта зрабіла ўжо замежжа, пераадолюючы іжжасці, шукаючы новае, выпрабавваючы гэта новае. Нашай іштэцыі, на жаль, бракуе такіх якасцяў”). Калі ж я пастаравацца павярнуць гаворку ў рычына абзаванай праблемы, пачула прыбіліна наступнае:

— Мне здаецца, думка, якая належыць, здаецца, Рузвельту: не пытайся, што табе можа даць дзяржава; пачувай, што можа даць дзяржава тэ. Тут такая ж сітуацыя. Размова пра тое, што б хацелі атрымаць настаўнік ад дзяржавы — не сур'ёзная. Гэта ўваранні дзень. Мы павінны пазбаўляцца ад спа-жывецкай псіхалогіі, якая

выхоўвалася ў нас дзесяцігоддзямі. Некалі Чэхаў гаварылі: каб стаць інтэлігентным чалавекам, трэба выйсці з сябе раба. Дык вось, нам усім трэба пазбаўляцца ад са-жывецкай. Дайце нам тое, дайце нам гэта, і тады мы станем лепей пра-цаваць... Вось прайдзе II з'езд настаўнікаў, прыме нейкія рашэнні, і ўсё зменіцца... Не нагадвае гэта вам тэ, яшчэ не такія далёкія часы, калі пасля нейкага вялікага форуму газеты пісалі: “Весь савецкі народ з воодушевлённым восприниманием исторических решений партии и правительства...”

Пасля з'езда, магчыма, нешта і зменіцца. Але справа не ў гэтым. Уся праблема — у самім пелагогу, у стаўленні яго да сваёй прафесійнай справы. Кожны дзень безадна-сна да таго, якое на вуліцы палітычнае і эканамічнае надвор'е, настаўнік уваходзіць у клас, гля-дзіць вучням у вочы і вырашае для сябе галоўную праблему: што я магу ім даць? Чаму я магу іх наву-чыць? Анікія праграмы, падруч-нікі, метадычныя ўказанні і тлумач-ныя запіскі разам узятых не зра-бодзіць тое, што можа зрабіць сло-ва настаўніка. І сёння я ведаю, чаму і як я павінны вучыцца.

Мы жывём у грамадстве, на якім як у лютэрскім адбіліся ўсе вы-даткі яго нядаўняй гісторыі. Людзі знявераны, стомлены, абяка-вы. Яшчэ ўчора, здаецца, усе жылі надзеяй, што прыйдзе нехта, адбу-дуцца перамены, і ўсе праблемы будуць вырашаны. Але час ішоў, і нічога не змянялася. Калі нехта і спрабаваў нешта разварушыць, су-тыкаўся з глухатой. І ў рэшце рэшт мы ўсе жывём шорым, нецікавым і нудным жыццём. Абякавыя гэта таму, што большасць з нас не хоча нічога мяняць у сабе саміх, пера-адолюючы псіхалогію спа-жывецтва, шукаючы сваю нішу у сучасным.

Дык вось, каб чалавек не адчу-ваў сябе выхнутым з жыццёвай плыні, ён павінен умець жыць сённяшнім днём. Гэта значыць, прывычваюцца да абставін, калі ён не ў сілах іх змяніць, альбо змя-няць іх, калі чалавек адчувае сваю моц і гатоўнасць да гэтага. Пры-чым у любой сферы: адукацыі, біз-несе, спорце. Галоўнае, каб чала-век меў трымаваць маральную асо-ву. Быць сучасным, значыць, паві-нен прыдасць хрысціянскіх запаведзей, увесць час знаходзіцца ў руху. Сваю моту як настаўніка я бачу перш за ўсё ў тым, каб пад-рыхтаваць вучня да жыцця ў зме-нілым свеце. І ў гэтым свеце ён паві-нен пачувацца камфортна.

Як дасягнуць гэтага? Трэба са-мому быць сучасным. Пазбаўся ў прыты аднастайнасці, страты-паў, быць нечаканым, больш на-вастры, калі хочаш, правакацый-ным у стаючым сонсе гэтага сло-ва.

На жаль, я не часта сустракаю людзей, якія адчуваюць, што свет увесь час мяняецца. Многія з маіх калег, асабліва гуманітарны, жы-ваюць анахронізмамі. Тое, што яны казалі 10, 15 і 20 гадоў таму, кажуць і цяпер.

Прымяраю да сённяшняга часу: мне даюць магчымасць мае былыя вучні, з якімі я досыць рэ-гулярна сустраюся ўжо гадоў 5-6. Некаторыя з іх вельмі паспяхова развіваюць сябе ў бізнесе, фінанса-ва-эканамічнай сферы. Калі-нікалі не ідуць з мяне, альбо перазышлі мяне сваім умением жыць мабіль-на, сучасна, больш гнутка рэагав-аць на павышэнне часу. Гэта трывож-ны для мяне сімплт.

Усё астатняе асабіста мяне ў цэлым задавальняе. Ну хіба варта было ўмяшчаць кантроль за вы-нікімі настаўніцкай дзейнасці. Я, напрыклад, лепш працую, калі мяне кантралююць...

Падрыхтавала
Тамара КАРОТКАЯ.

Пётр Арыёмавіч Федароў 17 гадоў працуе настаўнікам працоўнага навучання ў сярэдняй школе № 3 Беразіно. Ён сапраўды народны ўмелец. Часта праводзіць у Палацы культуры выставы вырабаў з дрэва. Сам ён пачынаў майстраваць, калі вучыўся ўжо ў малодзых класах. Пётр Арыёмавіч вядзе вялікую пазакласную работу. Пад яго кіраўніцтвам дзеці робяць карнізы на продаж. НА 3ДЫМКУ: ПА Федароў са сваімі вучнямі.

Фота Анатоля ДАШКЕВІЧА.

Не ўсе могуць засвоіць вучэбную праграму

Мікалай Мікалаевіч Шыр-ко, дырэктар гімназіі № 1 Бара-навічэ:

— Хацеў бы яшчэ раз звярнуць увагу калег на тое, што нашы дзеці моцна перагружаны. Тэ, хто вучыцца добра, працуюць вельмі шмат, і працоўны дзень такіх дзяцей доўжыцца 16 — 18 гадзін, не менш. Гэта звязана з вялікай колькасцю вучэбных прадметаў, вельмім аб'ёмам хатніх задан-няў і вельмі складанымі вучэбнымі праграмамі. Прывяць такіх чы-

нам нашых дзяцей вымушаюць два інстытуты: вышэйшая школа і Міністэрства адукацыі.

Наша вышэйшая школа хоча атрымаць адразу ўсё, і яна гэта атрымае — бярэ самых лепшых вучняў і потым робіць з іх драных студэнтаў (наконт гэта чаго вышчод-ніч студэнтаў з універсітэта?). Лёгч, што гэта тако, што вышэйшая школа не працуе належным чы-нам, нашы дыпламы не прызнаюць у свеце.

Міністэрства ж адукацыі няк-ме можа пагадзіцца з тым, што далёка не ўсе дзеці засвойваюць вучэбную праграму. Па статыс-тычных даных, якія былі атрыма-ны ўчора ў часінавання Савета-кага Саюза, толькі 30 працэнтаў дзяцей поўнаасой засвойваюць вучэбную праграму. Калі не ўлічаш Сярэдняю Азію, то зараз на Бела-русі, лічыцца, яна па сілах 50 пра-цэнтаў дзяцей. А тое рабіць з вст-ратнімі 50 працэнтамі? І чаму яны павінны вучыцца па такой прагра-ме?

Можа, трэба было б больш ува-гі ўдзяляць індывідуальнай рабоце з дзецьмі? Ды і праграмы, якія дзеці могуць на самай справе зас-войваць, зрабіць няцяжка, але на гэта ніхто не ідзе, бо лічыцца, што тады ў нас панізіцца агульны ўзро-вень адукаванасці. Я ж лічу, што ён, наадварот, павысе ўзросту, та-му што тэ, хто зараз вучыцца слаба, будзе вучыцца добра — на сваім узроўні. Да таго ж такіх дзецей бу-дуць мець большыя поспехі і ў ін-шых жыццёвых сферах. Яны не

растануць баяца школы, настаў-нікаў, у іх жыцці стане менш стрэсу, а значыць будзе менш праблем і са здароўем. Думаю, што і колькасць правапарушэнняў, зла-чыстваў, малалетніх балзг такса-ма памяншыцца. А калі пакуль што мы павінны любой цаной вы-конваць вучэбны план і праграму, не думачым аб больш аддаленых наступствах...

Падрыхтавала
Святлана СУБОШНА.

Падрабязнасці для “НГ”

Рэформы закрануць усіх

Крытыку ў прэсе і школьнай рэформы, якая ад-біваецца іхпер у нашай краіне, міністр адукацыі Васіль Стражаў назваў неканструктыўнай. На яго думку, журналісты бярэць у аснову прыкладу пяці і шостых класаў, у той час як рэформа шко-лы закранае ў першую чаргу толькі тых дзяцей, якія на дадзены момант вучацца ў другіх і трэціх класах.

З наступнага года гэтым дзеці будуць правягаць навучанне па павышанай сістэме. І толькі яны, па сло-вах міністра адукацыі, цяпер займаюцца па новых на-вучальных планах, разлічаных на павышэнне класу.

Ну а што да імпераўнальнай сітуацыі ў нацыяналь-най сістэме адукацыі, то яна застаецца досыць спры-яльнай.

У першыя класы агульнаадукацыйных школ у мі-нулым годзе было прынята крыху меней за 200 тысяч дзяцей. У сувязі з гэтым будзе скарачана прыём у педагагічныя навуцальныя ўстановы.

Гэты прысць становіцца паўплывае на навучанне: школьныя класы становяць меншымі па колькасці вуч-няў, адпаведна — адукацыя больш якасная.

Поспехам пашай сістэмы адукацыі можна на-зваць і тое, што ў параўнанні з 90-м годам колькасць вучняў, якія вучыліся замежнаю моваю, павялічы-лася амаль у тры разы.

Гэтая практыка ў бліжэйшы час будзе распаўсю-джана на ўсіх першакласнікаў, а пераходзіць для гэ-тай справы застаецца недахоп настаўнікаў замежна-моў і неабходных дапаможнікаў, асабліва ў японскіх школах.

Рэформы, якія праводзіць Міністэрства адука-цыі, закрануць таксама і сістэму прафесійнай адука-цыі. З гэтага года тут пачнуцца паступовыя змены па-буды навукаў: усе вучыліцы і тэхнікумы будуць пераўтвараны ў прафесійныя лізі і прафесійна-тэх-нічныя каледжы. Такі пераход будзе разлічаны на дзесяці гадоў.

Перамены ў тэхнікумах, як удакладніў Васіль Стражаў, будуць адбывацца па трох напрамках.

Па-першае, частка з іх стане каледжаў, у якіх можна будзе прадоўжыць сярэднюю адукацыю і ат-рымаць спецыяльную. Па-другое, пэўныя колькасць тэхнікумаў (звыш 10) будзе пераўтварана ў вышэй-шых каледжы, якіх цяпер у нашай краіне ўсяго чаты-ры. І трэці шлях: частка тэхнікумаў будзе ўключана ў сістэму тэхнічных ВНУ, што дасть магчымасць іх выпусціць на паступленне на логічных умовах.

Зараз у Міністэрстве адукацыі разрацоўваюцца планы гэтых пераўтварэнняў.

Казімір ЮРОЙЦЬ.

У БДЭУ — свае кантралёры

У Беларускай дзяржаўнай эканамічным універсітэце створана служба кантролю, якая ажыццяўляе праверкі фінансава-гаспадарчай дзейнасці праапрэямстваў, інфар-мацыйна-кансультацыйнае абслу-гоўванне, а таксама абарону інтэр-саў уласнікаў. Ад кантралёраў гэта патрабуе, вядома, кваліфікацыі вы-шэйшага ўзроўню. У сувязі з гэтым з'явіўся дагавор аб арганізацыі для супрацоўнікаў службы пастаянна

дзючых курсуў павышэння квалі-фікацыі. Фарміруецца вучэбны план курсуў непасрэдна па тых пытан-нях, якія ўзнікаюць у практычных работнікаў у час праверак фінанса-ва-гаспадарчай дзейнасці, а таксама з улікам змяненняў норм дзючэнага заканадаўства, з разліку 16 вучэ-бных гадзін у квартал. На дыялог па-між слухачамі і навукова-выклад-чыцкім саставам па кожнай тэме ад-вадзіцца пэўны час.

Пётр БЕЛАВУС.

Паважаныя настаўнікі!

Паспайшыцеся падпісацца на сваю газету на другі квартал, бо падпіска заканчваецца праз некалькі дзён. Вы можаце выпісаць “НГ” са срэдкаў, якія выдзяляюцца Вам на набыццё метадычнай літаратуры.

Ф. РД-1

Міністэрства сувязі і інфарматыкі
Рэспублікі Беларусь

АБАНЕМЕНТ на газету часопіс

Настаўніцкая газета

(назва выдання) Колькасць, камплектаў

На 2001 год па месяцах:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куды (паштовы індэкс) (адрас)

Каму (прозвішча, ініцыялы)

ДАСТАВАЧНАЯ КАРТАЧКА

на газету часопіс

ПВ месяца літар

Настаўніцкая газета

(назва выдання)

Кошт падпіскі руб. Колькасць, камплектаў

перадплатоўкі руб.

На 2001 год па месяцах:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куды (паштовы індэкс) (адрас)

Каму (прозвішча, ініцыялы)

Вниманию руководителей ВУЗов, ССУЗов, ПТУ, школ!

Редакция журнала «Адукацыя і выхаванне» изданы следующие книги:

1. В.П.Пархоменко «Основы технического творчества».

Данная книга рекомендована Министерством образования Республики Беларусь в качестве учебного пособия для учащихся средних специальных и профессионально-технических учебных заведений. Предназначается также рационализаторам и изобретателям.

В пособии изложены правовые и организационные основы рационализации и изобретательства, методы и приемы технического творчества.

Доктор педагогических наук, профессор В.П.Пархоменко является также автором ранее изданного пособия «Основы рационализаторской и изобретательской работы».

Стоимость издания—445 рублей за экземпляр (при условии получения заказа в редакции), с пересылкой—580 рублей.

2. Л.Н.Дурейко «Человек и его здоровье».

Пособие дает методические рекомендации для подготовительных, I—III классов. В него вошли материалы для внеклассной работы по пропаганде здорового образа жизни. Стоимость издания—1700 руб. (при условии получения заказа в редакции), с пересылкой—1835 руб.

3. Г.В.Трафимова «Школьникам о его здоровье». Учебно-методическое пособие содержит

сценарии внеклассных мероприятий (часы внеклассного чтения, занимательной анатомии, физиологии и гигиены человека), а также материалы к беседам и праздникам, посвященным пропаганде здорового образа жизни. Стоимость издания—660 руб. (при условии получения заказа в редакции), с пересылкой—795 руб.

4. «Классный час» (под редакцией И.Н.Тюхоловой). В сборник включены рекомендации для проведения классных часов по темам: «Режим дня», «Личная гигиена», «Как питаться», «О вредных привычках», «Я и моя семья», «Здоровый образ жизни». Стоимость издания—630 руб. (при условии получения заказа в редакции), с пересылкой—765 руб.

Заказы на книги направлять в редакцию журнала «Адукацыя і вихаванне» по адрэсу: 220004, г. Минск, ул.Корот, 16, ком. 225, тел. факс 220-54-10.

Предварительный заказ можно оформить гарантийным письмом, при этом необходимо указать условия доставки (самовывоз или пересылка), адрес и служебные телефоны, либо позвонить в редакцию.

Р/с 301220002059 в Центральном отд. ОАО Белбизнес-банка г. Минска, код 493. УНН—100626241, КПО—28624328.

Навіны

Уладзімір Грыдзюшка ўмацоўвае кантакты

Больш шасці год на пастаяннай аснове недалёка ад чэшскага горада Фрідэрык-Містэк працуе беларуская школа. Нядаўна яе наведваў Надзвычайны і Паўнамоцны Пасол Беларусі ў Чэшскай Рэспубліцы Уладзімір Бельскі, а з Мінска ў гэты дзень прыехаў прэзідэнт Беларускага фонду “Мы — дзеці” Уладзімір Грыдзюшка.

На сустрэчу з вучнямі былі запрошаны дэпутаты, сенатары чэшскага парламента, староста го-

рада. Высокім гасцям дзеці прадэманстравалі сваё майстэрства, паказваючы канцэрт мастацкай сама-

дзейнасці “Беларусь мая сцяна-ка”.

Члены парламента Чэшскай Рэспублікі ў час наведвання школы

вказаіліся за падтрымку і дапамо-гу ў аздараўленні беларускіх школьнікаў і знамяцілі, што гэтае

пананне будзе абмеркавана на па-сэжоні сената Чэхіі. У сувязі з гэ-м вызначан сумесны план ме-рыемстваў.

пастаўнікі адміністрацыйных орнаў Валын. І што цікава: пастаўнікі дзяржаўных органаў Ренскай вобласці Украіны і на-пй Гомельшчыны таксама заяві-лі сваімі намерамі ўключыцца ў шэ-р ужо міжнародную спартакіа-д.

спартыўны дагавор. І невыпад-ка: у спартакіадае брэсцкіх калег “Вертыкаль” прымаюць удзел

Каб стаць сапраўдным прафесіяналам

Дагавор аб супрацоўніцтве на фізічнай культуры і спорту падпісаны ў горадзе над Бугам паміж Брэсцкай і Валынскай абласцямі.

Працягам далейшага супра-цоўніцтва паміж рэгіёнамі па роз-ных відах спорту заклікан стаць

спартыўны дагавор. І невыпад-ка: у спартакіадае брэсцкіх калег “Вертыкаль” прымаюць удзел

Каб стаць сапраўдным прафесіяналам

Галоўным дасягненнем сённяшняга дня стала павы-шэнне прыстыжы вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай аду-кацыі — такая думка практычна ўсіх кіраўнікоў адукацый-ных устаноў.

І сапраўды, розка павялічылі-ся конкурсы абітурыентаў на бю-дэжынай аснове за апошнія не-калькі год. За кошт удзяльных срэ-дкаў з’явілася ніяма жадаючых вучыцца. Але, пачав з гэтым, не-калькі супрацьлеглых тэндэнцыя

назіраецца ў выкладчыцкім ася-роддзі. Сярэдня ўзрост выкладчы-коў ВНУ з кожным годам усё больш і больш павялічваецца.

На думку рэктара Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага уні-версітэта Наталлі Баранавай,

Пётр БРАТНІН.

Настаўнік года

Свае лідэры ва ўсім

Як ярка, цудоўна арганізаванае святні, прайшоў у Лошніцкай гімназіі Барысаўскага раёна раённы кон-курс “Настаўнік года”, у якім удзельнічалі ўсё сель-скіх педагогаў. Пераможца настлі таго, як паказала леп-шыя вынікі амаль на ўсіх напавяках, настаўніца бе-ларускай мовы і літаратуры Юлія Уладзіміраўна Са-матыха з Лошніцкай гімназіі.

А выпрабаванні, праз якія прайшлі канкурсанты, былі не жартоўныя: адкрыты ўрок у нез-наёмым класе, аналіз не толькі яго, але і ўрока калегі; дамажыцца заданне “Мой прадмет у XXI ста-годдзі”; візітоўка і расказ пра сваю творчую лабараторыю. Па-чэці, якія ахапілі ўсіх удзельні-каў і пелачоў пасля аб’яўлення пераможцы, былі настолькі моц-нымі, што калегі кінудзілі вышав-шых Юлію Саматыху, а настаўнік года раслапалася і адрэзала стала падобнай на сваіх выхаванцаў.

Мне удалося на нейкую хвілінку “адарвацца” малодзую настаўніцу ад урадаваных калег:

— Неяк нечакана бачыць слёзы ў вас, у той, што так упэўнена трымаеся ўвесь час выпрабаванняў на сцене.

— Гэта ад радасці, нечаканасці. Зразумела, што я рыхтавалася сур’ёзна і калегі дапамагалі, і вучні, і сам я. Але ўсё ж у пера-могу не верылася. Да таго ж, такі конкурс у мяне першы, і я вельмі нервалавалася. Асабліва цяжка, мне здаецца, праводзіць ўрок у незнаёмым класе, але за яго я ат-рымала 9,5 бала з 10. Толькі ў ад-ной канкурсанткі больш — 9,8.

— Мне спадабаўся ваш рас-каз аб творчай лабараторыі.

— Гэта на самай справе вельмі цікава. Тэхналогія “Фронталь-ныя майстэрні”, па якой я пра-цую, дазваляе раскрыць творчыя зольнасці дзяцей, развясць па-мяць, фантазію. Дзеці “расцвэ-” пачынаюць творчы, пішуць вер-шы, малююць, сьпяваюць...

Несумненна, Юлія Саматыха — сама выдатны творца. Чалавек вельмі эмацыянальны. Акрамя трынаццаці вёдаў яна на ўроках пе-радае навуцаным сваю багатырасць, умение спэцыяль-на заставіць раўнадушных да шматлікіх праблем сучаснасці.

Конкурс выявіў шмат тален-таў у педагогаў Барысаўшчыны, нават і нечаканых. Але, можа, гэта для мяне яны нечаканы? Вя-

дома ж, што настаўнік — гэта актёр, а дасягненні ўрок ствара-цца як выдатны спектакль. Таму ўсе яны не толькі майстры

Сямейны клуб "Настаўніцкая газета"

Дзіця як узнагарода за перамогу?

"Барысца за любові заўсёды праходзіць на полі, пакінуўшы ёй". Не памятаю, дзе і калі я прачытала гэтыя словы, але ў памяці яны затрапаліся. І зусім нядаўна мне прыйшлося іх зноў успомніць.

Я ішла па вуліцы ў тым мікра-районе нашага горада, дзе было вельмі радка. Насустрач мне прабегла ўсхліпваючая дзяўчынка гадоў трынаццаці. Я прыпынілася, паглядзеўшы на яе. Прайшоўшы некалькі метраў, я ўбачыла жанчыну ў халаце, акая, мабыць, даганяла гэтую дзяўчынку.

Жанчыну я гукнула, бо пазнала ў ёй сваю былою вучаніцу. Яна супынілася, пазнала мяне і некалькіх паніла. "Ой, мне сорамна!", — раптам сказала яна. І потым хутка, узалеб стала раскажыць сваю гісторыю.

Я прапанавала прайсці куды-небудзь, бо яе знеціны выгляд прыцягваў увагу прахожых. Мы пайшлі да яе.

Люся расказвала мне сваю сумную гісторыю. Але не сама гісторыя прымушала мяне напісаць пра яе, а тое, як усе падзеі адбываліся на яе дацкіх.

Гісторыя старая, як свет. У Люсянага мужа з'явілася каханка І "не аднарадова", як выказа-лася Люся. Даведзеныя ад супра-раўніцтва мужа пра грахі сваё-го мужа, Люся ўчыніла скандал, ды такі, што ў рамонце тэлевізар не ўзялі. Мужык і не спрабаваў амаляцца, толькі прасіў супако-іцца да прыходу дачкі. Але Люся звелала пакуе задавальненне, разуменне, што муж дацкі аму не абыхаваў. Вынішчыў яго "слабас" месца. Люся стала "да-віць яго на гэтай тэрыторыі" (яе словы).

Спачатку дзяўчынка была на баку маці. Глядзела на бацьку з пагардай, шмат плакала. Бацька спрабаваў з ёй пагутарыць, але нічога не атрымалася. Пакідаў сям'ю бацька не хацеў, але і жыць стала невыносна.

Люся, па яе асабістым сло-вах, кожную хвіліну яго знахо-джання дома выкарыстоўвала для лакару і папарку. Дачка ста-ла ўсё часцей збігаць з домі, ста-ла дрэнна вучыцца, у яе пачаўся боль у жываце. У той дзень, калі я яе ўбачыла, яна сказала маці: "Памірыся з бацькам, альбо я збегу ў Маскву і стану прасты-туткай". Люся стукнула яе. Так выбегла.

Не ведаю, чым скончылася гэтая гісторыя, бо яна і ў ця-перашні дзень, больш я яе не ба-чыла. Ды дзеля аднаго выпадку і не трэба было б'іцца. Але колькі-дзіця пакуе ў гэтым дачку, а бацька разладу, з'яўляўся. Я часта бачыла выкарыстоўваюць дзіця ў якасці залогатымалынак.

Дзіця любіць сваё бацькоў. І хоча мець поўную сям'ю. А ко-жны з бацькоў хоча апраўдацца ў вачах дзіцяці і ачарніць другога. Нехта выбірае шлях забав-равання, полкуту. "Глязі, які я добра, нічога не шкадую". І дзіця пачынае выкарыстоўваць "добраўкага і шчодрага" ў сваіх інтарэсах. Запыты прадпосага дзіцяці растуць, а матчына сям'я бацькоў маюць мяжу. А што бы-вае потым — ведаюць усе.

У некаторых сям'ях бывае яшчэ горш. Дзіця, асунутае на

мяжу сямейнага жыцця і патрэ-нае толькі ў якасці прыза за пе-рамогу ў сямейных баталіях, па-чынае шукаць разумення і суза-шніна на вуліцы, у палатне, ся-род дарослых. Вынік — п'яніста, наркотыкі, крымінал.

Самыя шмат дзіця ў такіх сям'ях "хаваюць у сабе", у іх на-зіраецца прыгнечанасць, нежа-данне жыць. Бываюць спробы пакінуць жыццё.

А потым мы гаворым: "Якія цяжкія дзеці".

Цяжкія бацькі, а не дзеці. Заўсёды былі здарыя, ланкі, развалі. Не думаю, што іх будзе менш. Але, на мой погляд, ко-жны бацька і маці павінны ду-маць пра тое, як вырашыць сваю праблему, не траўміруючы дзіця.

Немагчыма абарэгаць дзіця ад стрэсу ў выпадку разво-ду.

Але ж калі збіраецеся жыць разам, то паспрабуйце выра-шыць свае справы, не спекулюй-це прывязанасцю дзіця.

А калі развод? Пра гэта сто-лькі напісана прафесійнымі псіхалагамі, што я проста панаваю. Але адным хочацца папрасіць тат і мам: вылічваюць сваю злосць і нянавісць на некалі каханана і блізкага чалавека, па-мятаеце, што побач — вышы дзеці. Нянавісць і агрута крыві трапляе на іх думкі і па-кінуць такіх ран, якіх не за-гояць ніякія лекі.

Душэўныя раны жываюць шмат, чым цялесныя. Не пры-чыняе ж боі тым, каго вы лю-біце больш за ўсё на свеце.

Александра САБАЛЕЎСКАЯ.

Надзея ЦЫРКУН:

"Праблемы дзіцяці — гэта заўсёды нявырашаныя праблемы бацькоў"

Выразіце праблему сям'і заўсёды лічыла асабістай справай мужа і жонкі. "Хто каго любіць, той яго і чы-біць..." — казалі ў народзе, але ад гэтага "кахайм" ішчы-ца чамусьці не прыбывала. І нарэшце, каб знайсці агульную мову, муж і жонка звяртаюцца да псіхалага, напрыклад, у Мінскі гарадскі цэнтр сацыяльна-псіхалагі-чнай дапамогі сям'і. Ён створаны пры Міністэрстве сацы-яльнай абароны Рэспублікі Беларусь зусім нядаўна — 16 чэрвеня 1999 года. А кансультуе там кандыдат псіхала-гічных навук, дацэнт, засадачы кафедры псіхалогіі Бела-рускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Мак-сіма Танка Надзея Цыркун.

— Цэнтр гэты ў Мінску і за яго межамі вядомы. Але я ду-маю, што псіхалагічная глеба ў шмат да кароткага ўсё роўна ёсць: не-кленне да залежнасці ад каго-не-будзь ці чаго-небудзь.

У гэтай жа нішы знаходзіцца і праблема алкагалізму. Цікі алкаго-лі? Таго не было... Наступствы алкагольнай залежнасці — неадэк-ватныя ўчынкі, агрэсіўнасць, дзеянні іх дзіцяці ў школах. Усё — сацыяльна неспасечна. На гэ-тым фоне проста не ўключалася ў разумны ланка з'явіліся дэталі-зны п'яніцтва і алкагольнага на-пітку для ўласных патрэб грама-дзян, а прасцей кажучы, які пры-няў нядаўна беларускі парламент. У сельскай мясцовасці сям'я не п'е хіба толькі ланкі. На чарзе — га-радское насельніцтва.

— Але забарона ўжываць ал-каголь яшчэ больш абсурдна, чым яго афіцыйны продаж.

Павіна быць дэзінфарма-цыя, каб людзі ведалі, што алкаго-лізм — гэта не толькі праблема грама-дзян, а праблема кожнай сям'і. І калі мы гэта частка раз-валілі, то закон не прымяняе, а дамаўляецца грамадствам. Мы гэта не заўважым, у гэтай сітуа-цыі знізіў узровень маральнасці грамадства. А закон жа павінен уз-вышчаць маральнасць людзей.

Даследаванні паказваюць, што дзеці алкаголікаў ужо на пачатку-вым узрастанні маюць шмат да-спрыячальных фактараў. І гэтых фак-тараў шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

галюнаго мозгу, і сацыялізацыя праз слова, праз набыванне пра-цоўных навыкаў не адбываецца.

— Ці існуе сёння на сацыяль-ным узроўні паняцце сям'і? Як ячэйкі грамадства? Ці адыгра-вае грамадства якую-небудзь ролю ў становленні дзіцяці, ці гэта цалкам самастойны пра-цэс?

— Хутчэй за ўсё апошняе. Але спробы дзяржавы ўмяшчаць у гэ-тую ролю, створылі ж у Мінску гарадскі цэнтр сацыяльна-псіхалагічнай дапамогі сям'і! Так, ён слаба функцыянуе і, можна ска-заць, існуе дзякуючы энтузіязму валантэраў і студэнтаў. Але — дзейнічае.

Людзі не пакрыўдзя тым, што дзяржава пакінула іх на волю лёсу. Сёння, у асноўным, усе па-дзяляючы толькі на сябе. Не ўсё, то-еж пацярпець, могуць атрымаць са-цыяльную дапамогу, бо існуюць тысячы ўмоў па падтрымцы. І не вядома, якой працай сям'я яго ат-рымлівае.

Увогуле, трэба перагледзець паняцце сям'і, бо маці з дзіцем — сям'я, і бацька з дзіцем — таксама сям'я... Нешчаслівае каханне, по-шук новага мужа ці жонкі — гэта грані адной і той жа праблемы — сямейнай.

Сёння да нас звяртаюцца вельмі шмат мужчын. Яшчэ некалькі гадоў таму іх было больш па па-ліцы пераходзіць, а зараз — пры-кладна 40. Большасць — па пытан-нях сямейнага жыцця (тыповыя пы-танне для мужчын).

— Можа, мужчынскія са-праўды слабейшыя за жанчын?

— Справа не ў гэтым. Усе мі-раважы нахот моцных мужчын і слабых жанчын не вытрымалі ні-якой крытыкі. Паводле май назі-ранняў, для мужчын пачуццё ка-хання нават вярнейшае, чым для жанчын. Вынікам яго глыбока-перажыванняў могуць стаць дзі-цяці алкаголікаў ужо на пачатку-вым узрастанні маюць шмат да-спрыячальных фактараў. І гэтых фак-тараў шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

Напрыклад, раней пра нар-котыкі мы не чулі ні слова, а сёння за прычыне нарадзіліся бліжэй з'яўляюцца кожны дзень. Кры-валі росту накармаці пайшла рэ-зультат у апошнія тры гады. Мат-чы ўжываюць — гэта імяне да за-давальнення і ўзвешвання. Потым

— Наўжо гэта сапраўды так?

— Калі мы толькі пачыналі да-ваць псіхалагічныя кансультацыі, гэта было амаль дзевяць гадоў-таму, гэтыя пытанні значыліся не-шмат, шмат. Магчыма, жымі-нію іх думкі, і яны былі іншымі.

чым у іх ідэі і пачуццях з сямейнай жабрачкай зарплатаў і пенсій. Таму ў большасці выпадкаў мужчыны пасля разводу трапля-юць у сацыяльна неабароненую ка-тэгорыю людзей.

Яны часта звяртаюцца да мяне з пытаннем: разведзіліся ці не? Гэта звычайнае псіхалагічнае пытанне. Напрыклад, нядаўна да мяне прый-шоў на прыём мужчына ва ўзросце за сорок гадоў. Ён паслухмянаму дзіцяці, маці выбрала яму нявесту. Ён адважыўся і жаніўся. Але з домі не пайшоў. Каханае, узвешана ў іх троххвілінку традыцыя не скла-даецца. Ці яшчэ разведзіцца і па-жыцца людзі. Але як? Мужчыну проста выгналі з домі. Трагічны выпадак, калі патрэба дапамогі не толькі псіхалага, але і юриста. Мне цяпер часта даводзіцца вылучаць сямейнае права, адміністрацыйнае заканадаўства, каб правільна квалі-фікаваць сутнасць пытання.

З другога боку, мужчын зусім не хвалюць праблемы ўзвешвання на рабоце з дзіцяцтвам. Мала пра-помню такіх звяротаў. У асноўным гэта хвалюе жанчын.

— Але жанчыны ж ніколі не былі асабліва актыўныя ў са-цыяльнай сферы. Перш за ўсё дзі-цяці, што і ёсць — сям'я. Сёння нешта змянілася?

— Так. Сёння жанчыны — больш актыўная частка насельні-цтва краіны. Яны зашуканы на кар'ерным росце, бо на мужчын спадзявання мала. Ён перастаў быць кар'ерам. Пра яго ўласна-е можа ісці гаворка, калі сэрвізацыя працягвае жыццё ў мужчын, на-прыклад, у Салігорску — 49,5 года. Такая статэстыка. Жанчын хвалю-юць праблемы ўладкавання на ра-боце не таму, што яны ці мужы-дрэжны, а тое ж самае.

Азірэцца вядома: жанчыны — прадпрыемальнікі, мільянеры, вайсковыя, будаўнікі. Яны заш-каўлены ў кар'еру, шмат чытаюць, прыгожа апраненыя. Давідава-дзены дзяўчыны і хлопцы выгляда-юць прыкладна аднолькава, пры-кладна і разам. У 30 гадоў ён ён ужо ў мюзім ступае, а да сарака гадоў разам і прыгожы мужчына — знаходка. Лёс жанчын у многім падобны: падобна з'я-ляе, укладзі ў яго ўсё душы...

— А потым бегуць да вас?

— Так. Традыцыйнае пытанне: здрады: чаму ён так зрабіў? Пры-чынам адбываецца гэта ў любым уз-

— Ведаеш, каханы, у мяне ёсць вялікі недахоп: не ўмею экано-міць грошы, — кажа маладая жонка.

— Нічога, даражынка. Навучымся, бо я яшчэ не навучыўся іх зарабляць.

На веселіх малады муж заўваж-ва: Любава, ты будзеш толькі мыць, прасаваль, прыбіраць, гата-ваць. Мая жонка працаваць не павінна!

— Проста здзіўляюся, — гаворыць муж сваёй жонцы, — як гэта ты ўхітрылася закончыць размову ўсяго за дваццаць хвілін? Што з табой здарылася?

— Набрала няправільны нумар.

Муж, вярнуўшыся з камандзіроўкі, прызначае жонцы, што згу-біў заручкіны прысяцкан.

— Не разумею, — абурэацца жонка, — як гэта можна ўхітрыцца згубіць прысяцкан?

— Ты ва ўсім вінавата! Я табе ўжо цэлы год гавару, што ў мяне разарваная кішэнь!

Настаўніцкая вяртае вучню дзёнік і гаворыць: — Твой бацька пасіве, калі ўбачыць твой дзёнік.

— Не пасіве.

— Наўжо твае адзінкі не хвалююцца?

— Хвалююцца, але ж ён лисы.

Тата, ты ўмееш распісвацца з залоскунутымі вачамі?

— Так, а што?

— Таты распісаны ў мам дзёніку.

Бацька салзіцца ля ложка сына, які не хоча спаць, і пачынае рас-кажыць яму казкі. Расказвае доўга. Нарэшце ў пакоі становіцца ціха. Маці азірэцца прымадчынае дзеверы і пытаецца: — Ён заснуў?

— Так, мама, заснуў. — шэптам адказвае сын.

Падрыхтавала Аліна ЯНКОЎСКАЯ.

Упраўленне адукацыі Мінскага аблвыканкама шыраа спачу-вае пачатковаму ўпраўленню дашкольнага выхавання Міністэрства аду-кацыі Тамары Маўсееўне Карасцельвай з прычыны напатаку ішчага ае-гора — заўчаснай смерці МУЖА.

Адзель адукацыі Барысаўскага гарвыканкама і калектывы даш-кольных устаноў Барысаўскага аблвыканкама спачувальнае пачаткова-му ўпраўленню дашкольнага адукацыі Міністэрства адукацыі Карас-цельвай Тамары Маўсееўне ў сувязі з напатаку ішчага ае-гора — заўчас-най смерцю МУЖА.

Адзель адукацыі Светлагорскага гарвыканкама і дашкольных устаноў Светлагорскага аблвыканкама спачувальнае пачаткова-му ўпраўленню дашкольнага выхавання Міністэрства адукацыі Карас-цельвай Тамары Маўсееўне ў сувязі з напатаку ішчага ае-гора — смерцю МУЖА.

Адзель адукацыі і педагогі дзіцячых дашкольных устаноў Слоніма выказваюць глыбокае спачувальнае пачатковаму ўпраўленню дашкольна-га выхавання Міністэрства адукацыі Т.М.Карасцельвай ў сувязі з на-патаку ішчага ае-гора — смерцю МУЖА.

Рэдакцыя часопіса "Піраеска" (Дашкольнае выхаванне) выказвае шчырае спачувальнае дзяку за ўклад дашкольнага выхавання БДПУ імя М.Танка Мікалая Антоўнавіч Апімаха ў сувязі з напатаку ішчага ае-вямікім гора — смерцю ЖОНКІ.

Працаўладкаванне за мяжой: у пошуку шчасця?

Сёння ў любой рэкламнай газеце можна знайсці мно-ства аб'яў з прапановай аб працаўладкаванні за мяжой. Нас-літарнае заснаваныя спецыяльнымі аб'яўкамі, вы-карыстоўваючы добра зразумела імяне кожнага жы-цця. Мноства нашых сучаснікаў на самой справе па-лінілі са свайго матэрыяльнага становішча, выкарыстоўваючы імя прапавяцаў у іных краінах. Але нам ужо вядома і імят сумных гісторый, хоць тыя, хто ў іх трапіў, стара-юцца не афішэраваць сваё намішча. Найчасцей на адука-ца да непрыстойных наспрыячальных працаўладкаванні за мя-жой трапляюць жанчыны — з-за іх большай даверлівасці, а таксама з-за таго, што яны часта прыцягваюць увагу су-тэніраў.

Гісторыі ўсіх іх вельмі падоб-ныя на гісторыю нашай гераіні, дваццацігадовай Наталі з Брэ-скай вобласці, якой яе знаёмы, Алег, паабяцаў знайсці добрую працу за мяжой. У Алега была до-брае рупуннасць, ён быў вядомы як калапатыльні сем'іні. Наталія была знаёма з яго жонкай. Алег прапана-ваў дзяўчыне працу хатняй работ-ніцы ў Галандыі. Сам узяў дапа-магі аформіць патрэбныя даку-менты, пазычыў грошы на дарогу, суправодзіў Наталю ў палезію. У аэрапорце Амстэрдама ён сустра-піў знаёмага Алега, туркі. Пасля таго ж селі ў машыну. Алег узяў Наталю папашпарт, каб зарэгістраваць яго ў гасцініцы. Больш Наталі не ба-чыла ні яго, ні свайго папашпарт. На наступны дзень дзяўчыну прывезлі ў публічны дом. Туркі сказалі, што Наталія павінна іх 1200 долараў за ўсё выдаткі, і расступіліся, што яна павінна абслугоўваць кліентаў. Разам з ёй былі яшчэ некалькі жан-чын з Украіны, Польшчы і Бела-рыі — і ва ўсіх іх была такія ж гі-сторыі. Праз месяц Наталія трапіла пад паліцэйскую аблаву і апынула-ся ў турме, а пасля дэпартацыі з Га-ландыі яна вярнулася ў свой го-рад. Аздар Алег прагражае ёй і па-трабуе адрабавуваць доўг...

Вось такая сумная гісторыя... Атрымаць легальную працу за мя-жой вельмі складана, і ёсць людзі, якія гэтым карыстаюцца. Яны пра-пануюць жанчынам пасадзі афі-цыянткі, памочніцы па доме, пры-біральніцы, работу па праграме ай-раі і г.д. І трэба вельмі сур'ёзна аналізаваць кожную такую пра-панову і старанна атрымаць даклад-ную інфармацыю і аб тым, хто пра-пануюе працу, і аб самой прапа-нуемай працы, каб не трапіць у сі-стэму, падобную на Наталіну.

Вярнуўшыся да працы (і тра-дзіцы) часта прыходзіць, грунто-вацца толькі на асабістых кантактах. Яны знаёмыя з дзяўчынай на ды-скатэі, у бары, былі выдаткі, калі іх заўважалі на пасольствах. Найбольш цікавыя трафікеры дзячатым з праблемных сям'яў, а

альбо іншымі інстанцыям, яе кака-чы арміст і турма, а пасля — да-партацыя на радзіму. Жанчынам, якія высланы з краіны, у папашпе ставяць шпакі, які не дазваляе ўезд у гэтую краіну зноў, гэтак жа, як і ў краіны Шэнгенскага пагаднення. Калі гэтая краіна ўваходзіць у яго (сёння гэта — Іспанія, Партугалія, Францыя, Бельгія, Нідэрланды, Люксембург, Італія, Аўстрыя, Грцыя, Германія). Інфармацыя аб забароне будзе занесена ў ка-лі "тотэры банк даных на межам гэтых дзяржаў.

Гавораць, беларускі — бадай што самы прыгожы жанчыны ў Еўропе, да таго ж не распусціныя і, што асабліва цікава ішчамажам, і паважлівае яго свайм родным, і так